

za drugih sati, ikoji otiču isporo kao imučenje, merim je mračnim pogledima. Ona tihih platiča pod čebetom. Kršim prste. Ne znam šta od sebe na učinim. Kao pusta poljana, čitav mi život puca pred očima: Tupo izazanje istoranca iz gimnazije — Izvestan pesnički zanos — Smučeno prepuštanje rođaci — Želja za odlaškom u tzv. svet — Čežnja za slavom — Maštanije o velikom novcu. S punim džepovima luteo sam da se odinekud vratim i da, sasvim slobodno, pogledam J. Raškoviću u riblje oči. Da vidim gde, cimim nadručavom opštinskog činovnika, otire pljuvačku s lica. Na što vidniji način da mu pokazujem kako, uprkos svemu, postojim. I da misam zaboravio moć kada je njegovova glavata senka itumarala po zidovima podrumske sobice pralje Angeline, dok je govorio: »Ako li još negde zucneš kako sam ovom vašljivcu ja otac, prosuću ti utrobu i zubel!« kada je ona pod ikonom kršištu prsticu evileći: »Molim ti se da me ne ostavljaš, ja ti samo po boljim kućama radim i fin svet perem!« ni onu nemoguću tišinu, nakon što je, zastrašivanja radi, ispalio tri metka u tavanici; ni škrnušu basamalku pod njegovim teškim koracima, dok odlazi u noć, ostavljujući širom otvorena vrata; ni nalet vetrat koji je ugasio petrolejku. I shvatao sam da su, kao divan prizor zaklonjen nečijim širokim leđima, nestali prvi dani sreće s Gospovom. Divni sati iščekivanja da me pogleda i da, potom, lagano spusti svoje crne trepavice. Časni nadanja da će, protivno svom izgledu, ipak uspeti da se istaknem u pesništvu, te da na hartiju prenesem sve omo nesvesno: **Kaos i Fatum**. Trenuci kada sam uspevao da je iznenadim neodevenu i kada je umela da skoči i vrisne. Da, nako svega, pojavili moju muškost. Shvatao sam da smo uzaludno ujaku prizivali smrt i da nikuda nećemo zajedno otići. Jer, Gospavi su crne pljuskače izjave lice isve do kostiju, a i zaudarala je strašno. Opisati je značilo bi unapred se odreći književnog uspeha. Sigurno je samo to da joj — više negoli nekad ujaku — počinjem želeti smrt. Istinski gorljivo. I ne samo zbog crnih pljuskača, nego i zato što je na njenim čaršavima sve češće osvitala krv. Jer, Gospava se iznutra raspada i sve što odlazi od nje zgrušava se u gromulje veličine jagoda. Odlučujem da više ne skrivam ujakov ptištolj. Ostavljam joj ga pod jaftulkom. S metkom u cevi, ottkočen

I NAJZAD, JEDNIE VEĆERI

učinilo mi se da sam čuo pucanj. Ne mogu se setiti da li sam — taj pucanj — **stvarno** čuo, ili sam ga tek silno poželeo. U svakom slučaju, pomisljam na šumu kao na simbol **Tajne** i prezira prema glijupim običajima. U kuću ne ulazim. Kanitu s petroleumom iznosim iz podruma. Polivam crnu psinu koja od ujakove smruti nije ni sklapala usta. (**Pas je, u tom času, grudva mraka koja se miče i reži!**) Šibicom pripaljujem duvan, a palidrvce bacam ka mestu gde se nalazila inače nepredviđljiva životinja. Spušta se veće. Promiče, kao u pišmenom zadatku, sitan sneg. Osvrćem se da, još jednom, osmotrim taj grad i tu kuću. Logično, čimam to — tij. zaustavljam se — na mestu koje mi obezbeđuje panoramsku vizuru. S tog užvišenog mesta — u smislu stajne itačke, a i uopšte — ugledam našeg psa kako se rasprskava u plave varnice. Kako, u tamni, svetli kao ujakova rana. Kao zvezda.

stranstvujem. **Vis absoluta**. Moje tružno lice, međutim, zadržava misaone arte i znakove itako rekuć imistične posvećenosti. Uveče dugo trljajem umerone moge. Žderem jeftinu slanimu i obezbedujem misaonu potku za svoj pesnički program. WIEN. MÜNCHEN. STUTTGART. NÜRNBERG. PARIS, iznenada i napokon! Do novih saznanja dolažim, najčešće, na prazan stomak. Pisoari. Galenije. »Egzis« pičkice. Misilicam s mašinkom ispod mantila. Halucinacije. Neobjašnjiva fakta. Jednog dana progovoriću o tome na vrlo ozbiljan i tragičan način. (**Biće problema sa skladnim funkcionisanjem narativnih celina!**) Pražnina. Ništavilo. Pucnjava, **allegro con brio**. Ne znam da li je bilo podne ili to beše u prvi sumrak, ali je potpuno sigurno da sam rekao: **sve dok budem mogao da jebem, neću se brinuti za više srpske ciljeve** — nakoća čega sam tvrdim predmetom udaren u potuljak. Prljavi špitalj. Natezanje oko plaćanja. Poseta ujakovih izlapeleih vršnjaka, preodevenih u bolničare. Udarci, poetiko zatamnjene. Budženje i smeđ! Grčevit, nepredviđljiv. Kao nekad, kada sam pod košuljom osetio hladne Gospavine pirste. Nazirem u tom smehu iracionalne čestice, upravo nedostajuću sustavnici moje poezije! U svrhu pravljenja zvučnih zabeleški, nabavljam (uz tešku odricanja i znatan fizički rad) magnetofon. BLAU PUNKT. Objektivna sprava — načinjena, daškalo, po zahtevima većine — reproducuje moj smeh kao lavež. To je okolnost s kojom nisam računao, ali koja mi objašnjava česte susrete s policijom i čuđenje prolaznika. (**Citalac, priviknut na slične obrete, uputno je da zanemari mistično ishodište ove pojave.**) Navikavam se. Čutim i slušam. Pesmica »TOMBE LA NEIGE« i lavež iz predašnjeg svršenog vremena. U miraku svelili plava tačka (BLAU PUNKT). Moj pokretački agens nije više mržnja prema J. Raškoviću. Postajem svoj čovek. Videću šta će se desiti. Čekaču mesec, dva. Usavršavati svoju poetiku, dodajući nove elemente. A diotle će se, valjda, odlepiti od zemlje. Ne vidim drugi, realniji put.

ničeova teorija retorike

pol de man

Možda bi se nekom učinilo nategnutim da se razmatranje o Ničeovom odnosu prema literaturi centrirala na njegovu teoriju retorike. Zašto bismo se trebali opredeliti za razmatranje onoga što se, po svoj prilici, javlja kao ekscentrični i minorni deo Ničeovog poduhvata, i zašto bismo ga koristili kao način pristupa kompleksnom pitanju njegove refleksije o literaturi i specifično literarnom aspektu njegove sopstvene filosofske misli? Neki drugi doprinosi, ispravniji pristupi, mogu da budu, možda, primerniji pitanju koje nas interesuje. Svakako da bi konfiguracija ranijih literarnih primera koje je Niče eksplicitno pominjaо (konstelacija koja uključuje mnoge i različite pisce kao što su Gете, Šiler, Helderlin, Emerson, Montenj i Stern), mogla da doprinese interpretativnom uvidu. Ili bismo, anticipirajući članak dr Reichert, mogli da razmatramo Ničeovo literarno potomstvo koje je i ekstenzivnije i informativnije nego što se može očekivati. Spisati otkrivenog i skrivenog prisustva Ničea u literarnim delima XX veka treba tek da bude upotpunjeno. Da bismo razumeli naše doba i literaturu, treba da otkrijemo još mnoga vrednosna izmena. Jer, jasno je da je Niče jedna od onih figura kao što su bili Platon, Augustin, Montenj ili Ruso, čija se dela kolebaju između dve aktivnosti ljudskog intelekta, a obe su u najprisnijim i najnerazdvojnijim odnosima — između literature i filozofije.

I pored svega toga, zanemarivana i neuobičajiva strana Ničeovog kanona koji se bavi retorikom, brže će nas uvesti u naše opredeljenje nego uobičajeni put koji otpočinje studijama individualnih slučajeva i napreduje sve do sintetičkih generalizacija. Da je ova oblast, kao mogući i glavni put centralnim problemima u interpretaciji Ničea bila zanemarivana i odbacivana, biva jasno već pri pregledu bibliografije: jedinu knjigu koja se bavi ovim problemom napisao je Joachim Goth i naslovio *Nietzsche und Rhetorik* (Tübingen 1970). Ona otpočinje sugestijom da se treba vratiti Ernstu Robertu Curtiusu, ostaje striktno ograničena na stilističku deskripciju i ne pretenduje na angažovanje za širu interpretaciju. Da, u izvesnom smislu, razmatranje Ničeve teorije retorike, iako je samo marginalno moguće, može da ponudi bar neko obećanje, postaje jasno zahvaljujući nekim nedavnim delima francuskih komentatora — kao što su Philippe Lacoue-Labarthe, Bernard Pautrat, Sarah Kofman i drugi.² Oni su pisali pod uticajem obnovljenog interesa za teoriju jezika u Francuskoj, i njihovo delo je pre orientisano ka filosofskim implikacijama Ničeve povezanosti s retorikom nego ka oratorskim i uvedivačkim tehnikama koje su jasno prisutne u njegovom stilu. Ne nameravam da se bavim ovim posebnim doprinosima, koji su u pripremi i opitu, već ču pokušati da pokažem, u dosta širokoj i brzoj skici, kako se pitanje retorike može razraditi na nekim Ničeovim ranijim i kasnijim tekstovima.

Dobro je poznato da je Ničeva eksplicitna povezanost s retorikom ograničena na beleške za semestar kursa na Bazelskom univerzitetu, u vreme zimskog semestra kome su prisustvovala samo dva studenta. Delovi ovih beležaka bili su objavljeni u petom tomu Kröner-Musarion izdanju. Jedino njihovim potpunim objavljuvanjem, po svoj prilici u novom Colli-Montinari izdanju, biće omogućeno da se prosvidi koliko bi se prethodni izdavači mogli opravdati u njihovom postupku da posle sedmog paragrafa ne nastave objavljuvanje. Poznato je da Ničev kurs o retorici nije bio originalan. Materijal je bio obilno izvučen iz

knjiga koje su bile u opticaju u vreme akademskog studija klasične retorike. Posebno treba imati u vidu dela Richarda Volkamanna *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Uebersicht* (1872), Gustava Gerbera *Die Sprache als Kunst* (1872), a o pitanjima elokvencije dela Blassa (1868).³ Niče je u svojim beleškama dovoljno izmanipulisao ove izvore i da dovoljno novih naglasaka, što nas i opravdava da ih razmotrimo, uprkos izmešanim uticajima koje u njima nalazimo. Ali da bismo pokazali da one predstavljaju nešto više od lokalne važnosti, treba da ih malo više razradimo. Na prvi pogled u ovim beleškama ima malo toga što bi privuklo posebnu pažnju.

Zaslužuju da budu naglašene dve glavne teze koje se mogu dedukovati iz beležaka. Niče odvaja studij retorike od tehnika elokvencije i ubedivanja (Beredsamkeit), učinivši ih zavisnim od prethodne teorije figura govora ili tropa. Beleške sadrže eksplicitnu diskusiju najmanje tri tropa: metafore, metonimijske i sinegdohe, i oglašavaju Ničeovu namenu da izvede taksonomiju tropa koja je uključila kathersku, alegoriju, ironiju, metalepsiju itd. Elokvencija i stil su primenjene forme izvedene iz teorije figura. Niče piše: »Ne postoji razlika između korektnih pravila elokvencije (Rede) i takozvanih retoričkih figura. Zapravo, sve to što se naziva elokvencijom figuralni je jezik.«⁴

Zavisnost elokvencije od figure samo je dalja posledica fundamentalnijeg zapažanja: tropi nisu shvaćeni estetski, kao ormanenti, niti su shvaćeni semantički, kao figurativno značenje koje proizlazi iz doslovne, čiste denominacije. Pre bi se moglo reći da je obrnut slučaj. Trop nije izvedena, marginalna ili neuobičajena forma jezika, već jezička paradigma par exelence. Figurativna struktura nije lingvistički mod među drugima, već karakteristična jezik kao takav. Serije sukcesivnih razradova pokazuju da je Niče radikalizovao svoja zapažanja sve dok nisu dobila ovaj zaključak:

»Niće teško pokazati da je ono što se naziva „retoričkim“ kao shema svesne umetnosti, prisutno u jeziku i njegovom razvoju kao shema nesvesne umetnosti. Možemo otici tako daleko da kažemo da je retorika usavršavanje (Fortbildung) shema koju se u jasnom svetu razuma utisnute u jeziku. Ne postoji tako nešto kao neretorički, „prirodnici“ jezik koji bi se mogao koristiti kao tačka upućivanja: sam jezik je rezultat čisto retoričkih shema i majstoriga... Jezik je retorika, jer nastoji da samo prenese mnenje (doxa), ne znanje (episteme)... Tropi nisu nešto što bi se jeziku moglo po volji dodati ili oduzeti; oni su njegova najistinitija priroda. Ne postoji tako nešto kao čisto značenje koje bi samo u izvesnim partikularnim slučajevima ušlo u komunikaciju.«⁵

Možda se čini paradoksalnim, ali ovaj iskaz je srođan sličnim formulacijama u Gerberovoju knjizi *Die Sprache als Kunst*. Ovo nas ne iznenadjuje tako mnogo ako se na umu imaju Gerberovi prethodnici u nemačkom romantizmu, a naročito Fridrih Šlegel i Žan-Pol Rihter; povezanost Niče s njegovim tzv. »romantičnim« prethodnicima još uvek nam je nejasna, usled nedovoljnog razumevanja lingvističke teorije romantičke. U ovom relativno ranom Ničeovom tekstu, međutim, direktna tvrdnja da je paradigmatska struktura jezika pre retorična nego reprezentativno ili ekspresivno referencijska, te zahtev za čisto značenje, kategoričniji su nego u predstavnika od kojih su uzeti. A to je potpuno obrtanje zasnovanih prioriteta, koji su autoritet jezika tradicionalno ukorenili pre u njegovoj adekvaciji s ekstralingvističkim odnosom ili značenjem, nego u intralingvističkim izvorima figura.

Ovaj pasus mogao bi se još razumeti kao zakasneli echo ranijih spekulacija, koje su prevazidene u post-kantovskim i post-hegelovskim sintezama i koje su retoriku vratile na njeno pravo mesto, ili je odgurnule kao formu estetičke dekadencije, što će Niče, među prvima, optužiti u kasnijim anti-vagnerovskim i anti-Šopenhauerovskim spisima. Ostaje, međutim, pitanje da li su neke od implikacija ranih spekulacija o retorici prenesene u kasnija dela. Na prvi pogled čini se da to nije slučaj. Retorički rečnik, još toliko evidentan u *Philosophenbuchu* (koja datira do kraja 1872. i tako neposredno prethodi kursu o retorici), počev od *Ljudski suviše ljudski* skoro potpuno isčezava. Izgledalo je kao da se Niče potpuno okrenuo od problema jezika na pitanja sopstva i potvrdu filozofije, čiji su koreni u neposredovanom smislu egzistencijalnog patosa koji je u Ničeovoj interpretaciji tako preovladavao.

Validnost ove sheme možemo da dovedemo u pitanje ispitivanjem jednog, ali tipičnog passusa iz kasnijeg teksta. On datira iz 1888. i deo je posthumnih fragmenata koji su nam poznati pod naslovom *Volja za moć*. Passus je karakterističan za mnoge kasne Ničeove tekstove i ne bi trebalo da se smatra anomalijom.

Pasus se bavi onim što Niče naziva »fenomenalizam svesti«: tendencija da se mentalni događaji, kao sećanje ili emocija, opisu terminima koji se izvode iz iskustva sveta fenomena — čulne percepcije, interpretacije prostornih struktura itd. Pod naslovom *Fenomenalizam unutrašnjeg sveta* Niče piše:

»HRONOLOSKO OBRTANJE koje čini da se u svesti uzrok javi kasnije od efekta. — Videli smo kako je bol projektovan na deo tela, a da mu tu nije poreklo; videli smo da su percepције, za koje se naivno smatra da su određene spoljnjim svetom, mnogo više uslovljene unutrašnjim svetom; da stvarni udar spoljnog sveta nikada nije SVESTAN... Deo spoljašnjeg sveta, koga postajemo svesni, rađa se posle dejstva koje spoljašnjost vrši na nas, naknadno se projecira kao njen 'uzrok'...«⁶

Argument otpočinje binarnom polarnošću klasične banalnosti u istoriji metafizike: suprotnost subjekta i objekta koja se zasniva na prostornom modelu »unutrašnjeg« i »spoljašnjeg« sveta. S obzirom na to, nije neuobičajeno što je naglasak stavlen na nesuodnošću, subjektivnost čulnih impresija. Ali, radna hipoteza polarnosti dolazi ubrzo na tapet analize. To se, pre svega, javlja u pokazivanju da se prioritetski status dva pola može obrnuti. Za spoljni, objektivni događaj pretpostavlja se da određuje unutrašnji, svesni događaj, kao što uzrok određuje posledicu. Međutim, onda se odbacuje da je ono što smo prihvatali da bude objektivni, spoljni uzrok, samo rezultat unutrašnjeg efekta. Uzrok je, u stvari, efekat efekta, a efekat može funkcionišati kao uzrok svog sopstvenog uzroka. Dve sprege polarnosti unutrašnja i uzrok-posledica, koje izgleda čine zatvoreni i koherentni sistem (spoljni uzroci proizvode unutrašnje posledice), povezane su u arbitražno otvoreni sistem u kome se arbitri kauzalnosti i mesta mogu varljivo izmeniti, po volji zamjenjivati. Posledica toga je da je prodrmano naše pouzdanje u originalni, binarni model koji je bio korišćen kao početna tačka. Glavni udar ove »dekonstrukcije« klasične sheme uzrok-posledica, subjekt-objekt, postaje jasan u drugom delu teksta. Kao što smo videli, on se zasniva na inverziji ili obrtanju atributa za koje se kaže, u ovom posebnom slučaju, da su po prirodi temporalni. Logička priornost nekritički je dedukovana iz slučajne temporalne priornosti: mi sparujemo polarnost spolja-unutra s uzrokom-posledicom, na osnovu temporalne polarnosti ranije-kasnije (ili pre-posle) koja ostaje nereflektovana. Rezultat je kumulativna greška, »posledica svih prethodnih kauzalnih fikcija«, koja je onoliko koliko je »objektivni svet u pitanju zauvek povezana sa »starom greškom izvornog uzroka...«⁷ Niče je ovaj potpuni proces substitucije i preobrtanja shvatio kao — lingvistički događaj. U ovom kontekstu to je za nas glavna tačka. Pasus se ovako zaključuje: »Ceo pojam 'unutrašnje iskustvo' ulazi u našu svest jedino posle nalaženja jezika koji pojedinac RAZUME — to jest, to je prevod jednog stanja u njemu POZNATO stanje: — 'razumevati', to u naivnom smislu znači samo: nešto novo moći izraziti jezikom nečega starog, poznatog.«⁸ Ono što se ovde naziva »jezikom« medijum je u kome se odigrava čin preobrtanja i zamene, koji je u pasusu opisan. Ovaj medijum, ili svojstvo jezika, prema tome, mogućnost je zamjenjivanja takvih binarnih polarnosti kao što je učinjeno s Pre za Posle, Ramije za Kasnije, Spolja za Unutra, Uzrok za Posledicu, bez obzira na istinosnu vrednost ovih struktura. I tako je, zapravo, Niče definisao retoričku figuru, paradigmu jezika. U *Kursu o retorici* metonimija je

okarakterisana kao ono što retoričari takođe nazivaju metalepsijom, »izmena i zamena uzroka i posledice«, a jedan od datih primera, koji doista otkriva, je zamenjivanje »govora« (tongue) jezikom (language). Kasnije se, u istim beleškama, metonimijska takođe definije kao hipalagus i karakteriše kao: »apstraktnе imenice su svojstva unutar i van nas, istrgnutu iz njihovih osnova, koja se razmatraju kao autonomni entiteti... Takvi pojmovi, koji duguju svoju egzistenciju jedino našim osećanjima smešteni su tako da su unutrašnja sуштина stvari; događaju pripisujući uzrok koji je uistinu samo posledica. Apstrakcije stvaraju iluziju kao da su ONE sуштина koja prouzrokuje svojstva, dok one, zapravo, primaju svoju objektivnu, slikovnu egzistenciju (bildliches Dasein) samo od nas, kao posledicu samih ovih svojstava.⁹ Praktično isti tekst koji je 1872. eksplicitno definisao metonimiju kao prototip svog figuralnog jezika, 1888. opisuje metafizičku konstrukciju (fenomenizam svesti) kao osetljivu na dekonstrukciju, i to čim se probudi svest o njenoj lingvističkoj, retoričkoj strukturi. U ovome članku ne bavimo se posledicama ove kritike fenomenizma, koja je u mnogo pogleda takođe prefigurativna kritika onoga što će kasnije biti poznato kao fenomenologija. Čitaoci *Volje za moć* znaju da ova kritika nipošto ne pretenduje na odbacivanje fenomenizma, već nas čuva od tendencija da hipostaziramo svest u autoritativnu ontološku kategoriju. I oni će, takođe, prepoznati da je shema argumenta koji se ovde usmerava protiv koncepta svesti, ona ista shema koja podupire kritiku glavnih kategorija što čine tradicionalnu metafiziku: koncepta identiteta, kauzaliteta, objekta i subjekta, istine itd. Prema tome, možemo s pravom tvrditi da je ključ Ničeove kritike metafizike — koja je možda bila pogrešno opisana kao samo OBRTANJE metafizike ili Platona — leži u retoričkom modelu tropsa ili, ako neko više voli, u literaturi kao jeziku koji je najeksplicitnije zasnovan na retorici.

Niće je ideju obrtanja ili izmene svojstava (u prethodnom primeru to je izmena atributa mesta i kauzalnosti) konstitutivno spasio s idejom greške: kritička dekonstrukcija pokazuje da su filosofski modeli, kao fenomenizam svesti, doista skretanje čiji se sistematski povratak širi kroz celu klasičnu metafiziku. Zar onda ne bi sledilo, pošto skretanje odbacuje da bude zasnovano na retoričkoj zameni, kako bi bilo dovoljno da postanemo svesni ovog te bismo razrešili shemu i vratili svojstva na njihovo »pravo« mesto? Ako atributi vremena i atributi mesta nisu na pravi način bili povezani jedni s drugima, možda bi se mogle, da tako kažemo, ukrstiti polarnosti, i to ne koje su bile izmenjene da bi povratile merilo istine. U primeru koji nam je pri ruci mogli bismo na shvatljiv način da eliminisemo pogrešnu temporalnu shemu koja vodi konfuziju, te je zameniti za izvedeni uzrok, o kome se pogrešno smatra da ima objektivnu egzistenciju u spoljnjem svetu, za autentični uzrok koji bi se mogao izvesti iz kritičke dekonstrukcije onog pogrešnog. Saglasimo li se s Nićem da je pogrešno tumačenje stvarnosti (on je smatrao da se ovo sistematski ponavlja kroz celu tradiciju) zaista ukorenjeno u retoričku strukturu jezika, možemo li se onda nadati da ćemo je izbeći sistematskim čišćenjem ovog jezika od njegovih figuralnih svojstava? Da li je moguće napredovanje od retoričkog jezika literature ka jeziku koji bi, kao jezik nauke ili matematike, bio epistemološki pouzdaniji? Ničeov ambivalentni stav prema nauci i literaturi pojavljuje se, na primer, u upotrebi termina nauka u naslovu *La gaya scienza (Vesela nauka)* ili u kasnijim fragmentima u kojima se osvrće na *Rađanje tragedije* i koji ukazuju na svu složenost njegove pozicije. Ovi se tekstovi mogu čitati kao glorifikacija, ali i kao optuživanje literature. Opšte usmerenosti Ničeove misli u ovom pravcu mogla bi se bolje razumeti ako bi se u obzir uzelci tekstovi koji prethode kursu retorike iz 1873., naročito nikad završenoj *Philosophenbuch*.

Naime samo pitanje koje razmatramo, mogućnost izbegavanja retoričkih zamki porastom svesti o retoričnosti jezika, centralno je za *Philosophenbuch* i za njen jedino potpuni eseji *O istini i laži u spoljno moralnom smislu*. Ovaj eseji otvoreno postavlja nužnost razaranja istine retorikom, kao osobitoj crtom jezika. »Šta je istina? — pita Niće i odgovara — Pokretna armijska metafora, metonimija i antropomorfizma, ukratko — suma ljudskih odnosa koji su, poetski i retorički sublimisani, prenoseni i ulepšavani kroz dugu i ponavljanu upotrebu, a ljudi su ih shvatali kao solidne, kanonske i neizbežne. Istine su iluzije čija se iluzivna priroda zaboravila, metafore koje su se koristile i izgubili svoja obeležja i koje sada operišu ne više kao novac, već kao metal.¹⁰ Ono što je zaboravljeno u ovom lažnom literarizmu je retorički, simbolički kvalitet jezika. Degradacija metafore na dosledno značenje ne osuđuje se zbog zaboravljanja istine, već pre što ona zaboravlja ne-istinu, laž — što je metafora pre svega i bila. Naivno je verovanje u čisto značenje metafore, bez svesti o problematičnoj prirodi njenog činjeničnog, referencijskog zasnivanja.

Prema tome, prvi korak Ničeove dekonstrukcije opominje nas, kako je citirano, da je ceo jezik figuralan. U ovom tekstu, nasuprot onom što se događa u *Rađanju tragedije*, ovaj uvid otvoreno je postavljen kao glavna tema eseja. Zar onda ne sledi da tekst izbegava vrstu greške koju objavljuje? Ili, pošto mogućnost ove greške možemo da smatramo osobitošću literature uopšte, zar onda ne sledi da eseji *O istini i laži* nije više literatura, već nešto mnogo bliže nauci — kao što se za Vitgenštajnov *Tractatus* može zaključiti da je pre naučno nego literarno delo? Ili, ako ovaj hibridni tekst smatramo »filosofskim«, možemo li

onda filosofiju da definišemo kao sistematsku demistifikaciju literarne retorike?

Tekst produžava svoje dekonstruktivno poduzeće tako što stavlja u pitanje neke koncepte koji će kasnije opet biti na tapetu kritike metafizike u *Volji za moć*. Pokazuje, na primer, da je ideja individuacije, ljudskog subjekta kao privilegovane tačke gledišta, samo metafora čijim se posredstvom čovek štiti od sopstvene nevažnosti, i to forsišajući svoju sopstvenu interpretaciju sveta na ceo univerzum, zamenjujući na čoveku centrirani sklop značenja, potvrđenih kroz njegovu taštinu, za sklop značenja koja ga svode na biće koje je samo prolazna slučajnost u kosmičkom poretku. Metafonička zamenja je pogrešna, ali nikakvo ljudsko sopstvo ne bi moglo da nastane bez ove greške. Suočeno s istinom svoje ne-egzistencije, sopstvo bi bilo uništeno kao što je insekt uništen plamenom koji ga privlači. Ali, tekst koji tvrdi ovo poništenje sopstva nije uništen zato što se još vidi kao centar koji proizvodi afirmaciju. Atributi centralnosti i sopstva izmenjeni su u medijumu jezika. Tvorevina jezika koja poriče sopstvo u centru istovremeno ga lingvistički oslobađa, potvrđujući njegovu nevažnost, njegovu ispravnost, samo kao figuru jezika. Sopstvo može opstojati samo ako se svrgne u tekstu koja ga poriče. Sopstvo koje je prvo bilo centar jezika, kao njegov empirijski referens, sada kao fikcija, kao metafora 'sopstva' — postaje jezik centra. Ono što je izvorno bilo jednostavni referencijski tekst sada postaje tekst teksta, figura figure. Dekonstrukcija sopstva kao metafore ne završava se u rigoroznom odvajaju dve kategorije (sopstva i figure), već se završava u izmeni svojstava koju dopušta njihovo zajedničko opstojanje na račun doslovne istine. Ovaj proces je upravo isti onaj koji je Niće opisao kao egzemplarnu »lažu« jezika: »Lažljivac upotrebljava va lidne dezinacije, reči, da bi učinio da se ono što je nerealno pojavi kao realno... On zloupotrebljava zasnovane lingvističke konvencije ARBITRARNIM ZAMENAMA ILI ČAK OBRTANJEM imena!«¹¹ Laž se pojavljuje u novoj figuralnoj moći, ali i pored toga ostaje laž. Tvrdeći modom istine da je sopstvo laž, mi nismo izbegli obmanu. Samo smo preokrenuli uobičajenu shemu koja istinu izvodi iz konvergencije sopstva, pokazivanjem da se fikcija takve konvergencije dopušta da bi se pojavila iluzija sopstva.

Možda je shema najočiglednija u obrtanju kategorija dobro-zlo, pošto su one kombinovane s kategorijama istina-laž. Uobičajena shema izvodi istinu iz dobra i zlo iz laži. Ali Niće, otkrivajući tajnu obrnute sheme — da bi u društву preživeo, čovek je počeo da laže. »(Onda) je čovek zaboravio ovaj slučaj: njegovo laganje nije više svesno i zasnovano je na vekovnoj navici — tako da je ono nesvesno, ali zaboravlja da time razvija smisao za istinu. Zato što oseća obavezu da neku stvar označi kao 'crvenu', drugu kao 'hladnu', treću kao 'batinu', probudio se moralni impuls usmeren ka istini: u suprotnosti prema lažljivcu, kome nikо ne veruje i koji je isključen iz grupe, čovek razvija poštovanje, pouzdanost i upotrebu istine.«¹² Pokazuje se da moralna vrlina izvire iz laži. Ali u ovoj dekonstrukciji tekst ne može da ode do krajnjih posledica koje bi u izvesnom obimu opravdale moralnost obmane (kao što to nalazimo unutar političkog konteksta u Makijaveliju ili Rusoa). Jer ako verujemo u moralnost obmane, moramo da verujemo i u zlo istine i da se društvo održava u zajedništvu sredstvima obmane. Otvorena potvrda ove činjenice bi, dakle, uništila moralni poredak. Teško bi se moglo reći, bez daljih kvalifikacija, da je ovaj tekst (i njemu slični) društveno i moralno održiv. Još jednom — obrtanje polarnosti nije vodilo restauraciju doslovne istine — u ovom slučaju bilo bi to tvrdjenje da bi moralno vaspitanje trebalo da uveća veste laganja — već nas je vodilo u dalje komplikacije retoričke prevare. Možda smo i promenili retorički mod, ali retoriku u svakom slučaju nismo izbegli. Početno dovođenje retorike u vezu s greškom, što susrećemo od *Kursa o retorici* do *Volje za moć*, bilo je zasnovano na krsno oblikovanom obrtanju svojstava koje retoričari zovu hijazmus. Onaj isti proces dekonstrukcije, kako on funkcionše u ovom tekstu, mnogo je više takvo obrtanje koje ponavlja jednu istu retoričku strukturu. Sve retoričke strukture, bez obzira da li ih nazivamo metaforom, metonimijom, hijazmusom, metalepsijom, hipalagusom ili nekim drugim imenom, zasnovane su na zamenjivačkim obrtima, i čini se neverovatnim da bi još jedan takav obrt, pored svih onih koji su se već odigrali, bio dovoljan da stvari vrate u njihov pravi poredak. Jedan »obrt« više ili trop dodan seriji ranijih obrtova, ne bi zaustavio okret ka grešci. Tekst *O istini i laži* ostaje potpuno literaran, retoričan i varljiv, uprkos tome što sebe predstavlja kao legitimnu demistifikaciju literarne retorike. Ne znači li to da će se ovo završiti u glorifikaciji literature nad naukom ili, kako je to ponekad Niće zahtevao, u čisto literarnoj koncepciji filosofije?

Dva navoda iz *Philosophenbuch*, usko povezana sa esejom *O istini i laži*, potpuno otkrivaju dvosmislenost koja je inherentna pitanju. U izvesnom smislu, istinosna vrednost literature, premda negativna, prepoznata je i potvrđena. Umetnost nije više povezana s dionizijskom neposrednošću muzike, već je sada u svojoj dekonstruktivnoj funkciji otvoreno sokratska. Od svih ljudskih aktivnosti jedino ona može da postavi zahtev za istinom: »Umetnost razmatra pojавu kao pojavu; njen cilj nije obmana već istina.«¹³ Ali istina pojave, za razliku od istine bića, nije prisila ili strast, koje se bi mogle opisati terminima sličnim onima iz *Rođenja tragedije*, koji evociraju dionizijski patos istine. Prema tome, moglo bi se reći da ona stoji iznad zadovoljstva i bola, u uobičajenom smislu reči. Tako umetnik, istino-

Ijubiv u svom prepoznavanju iluzije i laži, i njihove namene, postiže osobitu vrstu afekтивne slobode, euforiju koja je VESELA mudrost ili homerska HETERKEIT (veselost), što se potpuno razlikuje od principa zadovoljstva koji je povezan s libidom i željom. »Onoliko dugo koliko čovek traga za istinom u SVETU, stoji pod dominacijom nagona: on želi zadovoljstvo, ne istinu; on želi verovanje/u istinu i zadovoljavajuće posledice ovog verovanja.¹⁴ Jedino umetnik koji može ceo svet da shvati kao pojavu sposoban je da razume bez želje: tovo vodi do osećanja oslobođenja i lakoće, koja karakterišu čoveka oslobođenog priruča referencijalne istine, prema čemu se Bart u novije vreme odnosio kao prema »la liberation du signifiant«. *O istini i laži* opisuje euforiju ovog tipa »istine«: »Intelekt, taj gospodar obmane, oseća se oslobođenim od svog ubičajenog služenja kada je dopušteno obmanjivanje bez neposredne ozlede. Onda se slavi svoje sopstvene saturnalije. On nije nikada tako bogat, zavodljiv, ponosan, mudar i neobuzdan: s inventivnim zadovoljenjem on opsenari metaforama i čupa ograničenja apstrakcija. Na primer, on posmatra reku kao da je neka pokretna staza koja prenosi čoveka tamu kuda bi on morao da se uputi hodajući... On podražava ljudsku egzistenciju kao da je neka divna stvar i objavljuje da je ona time potpuno zadovoljna.¹⁵ Ovo atraktivno povezivanje Heraklita sa Štendalom, međutim, ne oskudeva u signalima koji opominju. Ono ima svoju sopstvenu pseudo-teologiju, tok vremena koji se nasladjuje u samo-dovoljnosti, nevini spektakl u svom sopstvenom kretanju. Ali ako se ovo kretanje svede samo na pojавu, gubi svoju zasnovanost i postaje jedna od mnogih metafora samodestrukcije, koje su raširene po celom ovom kratkom tekstu: in se i podržavajuće svetlo, konceptualna piramida koja se promeće u grob, slikar lišen ruku, čovek koji spava na ledima tigra.¹⁶ Implicitna pretinja u svim ovim slikama veoma je slična pretnji koja je obuhvaćena u brikanju reke s drumom. Kritička dekonstrukcija koja vodi otkritu literarne, retorične prirode filosofskog zahteva za istinom dosta je genuina i ne može se odbaciti: literatura se promeće u glavni topos filozofije i model/za onu vrstu istine kojoj teži. Ali kada nas literatura zavodi slobodom svojih figurálnih kombinacija, mnogo lakših i svetlijih od glomaznih konstrukcija concepcija, ona nije manje varljiva zbog toga što potvrđuje svoja sopstvena obmanjivačka svojstva. Zaključak pokazuje da umetnik nije u naročito zavidnoj situaciji: on je doista slobodniji, ali »on pati više (nego konceptualni filozof), KADA pati; i pati ćešće zato što ne uči iziskustva, i uvek iznova pada u istu klopku u koju se prvi put uhvatio. U svojoj patnji on je toliko nerazuman (unvernuenfig) koliko i u svojoj sreći: on se glasno tuži a sebi ne može da nađe utehe.¹⁷ Jeden aforizam koji datira iz tog istog perioda postavlja istu stvar mnogo nabušitije i s umanjenom ličnom notom u gledištu: možda je istina da umetnost postavlja ispravnu normu za istinu, ali »Istina ubija, odista ubija samu sebe (utolikoj ukoliko shvata svoju sopstvenu zasnovanost u grčevi).¹⁸ U rukama literature filozofija se promeće u beskrajnu refleksiju o sopstvenoj destrukciji.

Ova beskrajna refleksija je sama po sebi retorički mod, koji nije u stanju da izbegne retoričku obmanu koju objavljuje. Određivanje ovoga moda nije prevashodni cilj članka, iako dobijamo neka naznačenja iz upravo navedenog opisa umetnikove neprilike u eseju *O istini i laži*, kao i iz opšte tonalnosti i strukture teksta. Pre svega, opis sigurno nije tragican: patnja koja je u pasusu opisana, kao i sreća koja odatle proizlazi, ne mogu se shvatiti ozbiljno, pošto su obe tako jasan rezultat nerazumnosti. Ista nerazumnost proteže se na sam tekst, jer umetnik-autor teksta, kao umetnik, upravo je tako ranjan kao umetnik-figura koji je opisan u tekstu. Mudrost teksta je samodestruktivna (umetnost je istinita, ali istina ubija samu sebe), a ova samodestrukcija se beskončano raznešta u seriju sukcesivnih retoričkih obrta koji se, između istine i smrti ove istine, beskrajnim ponavljanjem iste figure, održavaju u lebdećem položaju. Tako pretinja neposredne destrukcije, uspostavljujući se kao govorna figura, postaje stalno ponavljanje ove pretnje. Pošto je to ponavljanje temporalni događaj, ono se može uvek iznova ponići, ali ono što pripoveda, predmet priče, samo je figura. Nerefereovalni tekst koji se ponavlja, pripoveda priču literarno-destruktivnog, ali ne tragicno-lingvističkog događaja. Mogli bismo ga nazvati retoričkim modom, modom koji je »conte philosophique« *O istini i laži* i, šire, svog filozofskog raspravljanja. Ironična alegorija — ali jedino ako »ironiju« razumemo više u smislu Fridriha Šlegela nego Tomasa Mana. Mesto gde možemo otkriti nešto od ovog smisla je Ničeovo sopstveno delo, a ne delo njegovih nadutih nastavljača.

Zaključak koji se odnosi na fundamentalno ironičnu i alegoričnu prirodu Ničeve rasprave projektuje svoj efekat na dela koja slede i na ona koja prethode *Philosophenbuchu*, kao na vezu između dva segmenta koja su više ili manje izolovana. Kako bi ironično čitanje alegoričnih tekstova — kao što su *Tako je govorio Zaratuštra i Genealogija morale*, ili alegorično čitanje ironičnog aforističnog niza iz *Vesele nauke ili Volje za moć* — moralno da sledi, ovde se može samo skicirati, ali ne i detaljno oortati. Morali bismo u zaključku biti mnogo produktivniji pa da opazimo kako se jedan rani tekst, kao *Radanje tragedije*, prilagođava ovoj shemi. Jer, jedan od najrasprostranjenijih načina na koji se manifestuje iluzija da retorička zaslepljenost može biti prevaziđena je prenošenje onog što Niče zove »stara greška izvornog uzroka« s IZLAGANJA na ISTORIJU teksta. Dok je ambivalentnost kasnijeg Ničea o subjektu istine prihvatljiva,

neko može prethodnu opomenu da kontrastira relativnoj naivnosti ranijih dela. Posebno se tekstovi, recimo iz eseja *O istini i laži*, mogu razmatrati kao epistemološko destruktivni, ali prezentirajući ih kao razvojno kretanje iza prihvaćene mistifikacije ranijih spisa, »istorija« Ničevog dela u celini ostaje istina narativnog kretanja od lažnog ka istinitom, od zaslepljenosti do uvida. Ali ostaje pitanje da li je shema ove naracije »istorijska«, tj. otkriće teleološkog značenja, ili »alegorička«, tj. ponavljanje potencijalne konfuzije između figuralnog i referencijskog izlaganja. Da li je Ničeovo delo strukturirano kao proces, kretanje »nastajanju« — i Ničeov kasni odnos prema »neviniom nastajanju« je dobro poznat — ili kao ponavljanje? Očigledno je važnost pitanja zbog skoro opsessivnog načina na koji se sam Niče, kao i njegovi interpretatori, stalno vraćao na enigme ranog dela — *Radanja tragedije*.

Cini se da su očigledan patos i egzaltacija *Radanja tragedije* potpuno neuporediv s ironijom. Nije teško u tome prepoznati izgovor za neisposredovan prisustvo volje, za iskreno-tragičnom nadironičnom umetnošću. Ako je zaista tako, moralni bismo da prihvati genuini razvoj, čak obrt unutar Ničeve misli u vreme koje neposredno sledi za pisanjem *Radanja tragedije*. Njegove refleksije o retorici mogle su, možda, prouzrokovati obrt, i to na način kako su se one već pojatile u *Philosophenbuchu* i 1873. u beleškama za kurs. Onda bi to očigledno bila reakcija na Vagnera i Šopenhauera u *Nesavremenim razmatranjima*. Struktura dela, kao celine bi onda bila suštinski različita od one koja je opisana i izvedena u eseju *O istini i laži*.

Još ponegde sam pokušavao da pokažem¹⁹ da čitanje *Radanja tragedije*, ako je svesno retoričke, pokazuje da svi autoritativni zahtevi mogu da budu potkopani sredstvima izlaganja koja su pribavljena iz samog teksta. I ako se uzmu u obzir beleške pisane za *Rodenje tragedije*, ali koje nisu uvršćene u objavljeni tekst, postaje sasvim jasno ironisanje koje je implicite prisutno. Staviše, izdanje u novoj kritičkoj ediciji Ničevih dela sadrži marginalni materijal za *Radanje tragedije* i pokazuje da je isključenje ovih beležaka bilo direktno razmatranjima koja mrve sistem epistemološkog autoriteta. Ovi fragmenti nam govore da je vrednovanje Dionisa, kao prvog izvora istine, pre taktična nužnost nego supstancijalno tvrdjenje. Ničevim slušaocima moralno je da se govori rečima Dionisa zato što oni nisu, kao Grci, sposobni da shvate apolonski jezik figure i pojave. S pseudo-istorijskim argumentima (reminiscencija na Helderlinova razmatranja o dijalektičkoj vezi helenskog i zapadnog sveta) Nič piše: »Epska priča Starih predstavljava je dionizijsko u slikama. Za nas je dionizijsko ono što predstavlja (simboliše) sliku. Slika je u Antici objašnjavala dionizijsko. Danas Dionis objašnjava sliku. Prema tome, imamo tačno obrnuti odnos... Za njih je svet predstavljanja bio jasan; za nas je to dionizijski svet koji razumemo.²⁰ Sledi da se u *Radaju tragedije* ceo sistem može po volji preokrenuti. Koristi se dionizijski rečnik samo da bi se na mistificovane slušaoce preneo apolonski mod koji inteligenčnije dekonstruiše. Ova izmena atributa uključuje kategorije istine i pojave lišava dva pola njihovog autoriteta. Binarna polarnost koja struktuirala narativni tekst promeće se u istu figuru koju smo susretali u svim prethodnim primerima, isto »obrtanje imena« koje se spominje u eseju *O istini i laži*. Ako čitamo Ničea svesni retoričke koju određuje njegova sopstvena teorija retoričke, nalazimo da generalna struktura njegovog dela podseća na beskrajno ponavljanji gest umetnika »koji ne uči iziskustva i koji uvek iznova upada u klopku«. Cini se da je najteže priznati da je ova alegorija grešaka sam model filozofske strogosti.

S engleskog preveo Momčilo Đorgović

NAPOMENE:

¹ U Prusta sam našao mnogo više tragova Ničea nego što je prihvaćeno. I to često kada su u pitanju Vagner i muzika uopšte.

² Poglledati: Bernard Petrou, *Verisions du soleil; figures et systeme de Nietzsche* (Paris, Editions du Seuil, 1971); Sarah Kofman, *Nietzsche et la métaphore*, Poétique, 5, 1971, pp. 77–98; Philippe Lecoue-Labarthe, *Le détour Poétique*, 5, 1971, pp. 53–76.

³ Poglledati: F. Nietzsche, *Rhetorique et langage*, tekst preveo i prezentovao Ph. Lacoue-Labarthe i Jean-Luc Nancy u Poétique, 5, 1971, p. 100.

⁴ F. Nietzsche, *Gesammelte Werke* (München, Musarion Verlag, 1922), V. S. 300.

⁵ Ibid.

⁶ F. Nič, *Volja za moć*, Beograd 1972, str. 340.

⁷ Ibid., str. 341.

⁸ Ibid., str. 341.

⁹ Musarion, V, 319.

¹⁰ Schlehta, III, 314.

¹¹ Ibid., 311.

¹² Ibid., 314.

¹³ Musarion, IV.

¹⁴ Ibid., 98.

¹⁵ Schlehta III, 320.

¹⁶ Ibid., 310, 315, 317, 311.

¹⁷ Ibid., 322.

¹⁸ Musarion, IV, 93.

¹⁹ Pol. de Man, *Geneza i genealogija u Ničevom Radaju tragedije* Diacritics, Winter, 1972, pp. 44–53.

²⁰ Prema Colli-Montinari izdanju koje uskoro izlazi. Striktno navedenje nije dopušteno.